

«Perturbaciones del orden académico». Els estudiants de la universitat catalana entre el blau i el vermell (1939-1975)

«Disturbances of the academic world». Catalan university students between the blue & the red (1939-1975)

per Jaume Claret

Universitat Oberta de Catalunya

RESUM:

El franquisme va intentar convertir la universitat en un bastió ideològic, a través de l'enquadrament politico-sindical i d'una repressió contundent dels vestigis republicans que, en el cas de la Universitat de Barcelona, comprenien també la seva autonomia i la identitat catalana. Tanmateix, amb el temps, la universitat va evolucionar cap a un nucli de desafecció, fruit de l'aproximació de fills d'ambdós bàndols, la diversificació de les influències ideològiques i la massificació creixent. La dissensió va portar a la dissolució de l'oficial sindicat únic d'estudiants i a la consolidació del moviment estudiantil com a focus de desestabilització tant de la vida acadèmica com del règim en general. L'increment de «perturbaciones del orden académico» esdevindria un maldecap freqüent per a les autoritats franquistes i l'evidència de les limitacions de la dictadura per controlar i enquadrar les noves generacions, tot i que el moviment estudiantil no tindria prou força per consolidar un model alternatiu.

PARAULES CLAU:

Universitat, franquisme, moviment estudiantil, oposició, sindicalisme, estudiants.

ABSTRACT:

Franco tried to transform the University into an ideological stronghold, mainly through compulsory union affiliation and the brutal suppression of any Republican traces that were left and which, in the case of the University of Barcelona, included its autonomy and its Catalan identity. Nevertheless, as time went by, the University as a whole evolved into a focus of disaffection, as a result of the offspring of both sides's rubbing shoulders together in it, of the diversification of ideological influences, and of its overcrowding. Dissension would eventually bring about the dissolution of the official students union and the confirmation of the student movement as a focus of destabilization for both academic life and the régime itself. The increasingly frequent «disturbances of the academic order» would become a problem for the Francoist authorities, showing the dictatorship's limitations in the control and framing of the new generations, but the student movement did not have enough strength to build and consolidate an alternative model.

KEY WORDS:

University, Francoism, student movement, opposition, trade unions, students.

La universitat havia estat una preocupació recurrent per als governs espanyols d'època contemporània. Els claustres i els alumnats tenien, pel seu origen i formació, una incidència superior en la vida política i social espanyoles a la que els pertocaria pel seu pes numèric. Conscient d'aquesta rellevància, el franquisme va mostrar des de la seva instauració una atenció especial vers aquest món: «alguno de los más veteranos, como el propio Franco, recordaban con preocupación que la dictadura de Primo de Rivera se había visto notablemente deteriorada en sus años finales por la protesta generalizada de los estudiantes universitarios».¹

A través de l'evolució del compromís polític dels estudiants del districte universitari barceloní, poden seguir-se les diferents etapes en la relació entre el poder franquista i l'alumnat universitari. De la combinació inicial de repressió i voluntat d'enquadrament politicoideològic, es va passar a un qüestionament creixent i a la inaudita autodissolució d'una de les institucions de control del règim –l'oficial sindicat únic d'estudiants. El que havia de ser un dels baluards legitimadors franquistes esdevenia una font constant d'inestabilitat, víctima de condicionants interns i externs, sense prou força per superar –més enllà de moments puntuals– l'activisme contrari.

«Redimido para siempre de todo sectarismo»²

Les tropes franquistes ocupaven Barcelona el 26 de gener de 1939. Dos dies després s'ordenava la supressió de l'autonomia concedida a la Universitat de Barcelona (UB) durant la República (BOE 3 de febrer).³ La decisió no buscava castigar les realitzacions acadèmiques, científiques o pedagògiques, sinó el catalanisme –entès com a separatisme– que impregnava tot el que feia. Com reconeixia el general Franco mateix: «en cuanto a la suerte futura de Cataluña, hemos de decir, que esta es precisamente una de las causas fundamentales de nuestro levantamiento».⁴

El nou administrador de la UB, Isidro Sánchez-Albornoz, valorava satisfet el fet que, durant el seu primer any, el centre havia quedat «incorporado a la España Nacional y redimido para siempre de todo sectarismo».⁵ Aquesta redempció passa-

1. B. DE RIQUER, *La dictadura de Franco*, Barcelona-Madrid, Crítica - Marcial Pons, 2010, 571.

2. Per a aquest primer apartat, J. CLARET, *La repressió franquista a la Universitat catalana*, Vic, Eumo, 2003; i J. CLARET, *El atroz desmoche. La destrucción de la Universidad española por el franquismo*, Barcelona, Crítica, 2006. I, per a tot el període, la pionera i excel·lent obra de J. M. COLOMER I CALSINA, *Els estudiants de Barcelona sota el franquisme*, Barcelona, Curial, 1978.

3. Una primera aproximació al que va significar l'autonomia republicana de la UB pot trobar-se a A. RIBAS I MASSANA, *La Universitat Autònoma de Barcelona (1933-1939)*, Barcelona, Edicions 62, 1976.

4. J. E. Díez, *Colección de proclamas y arengas del excelentísimo señor general don Francisco Franco, jefe del Estado y Generalísimo del Ejército salvador de España*, Sevilla, Carmona, 1937, 114.

5. I. SÁNCHEZ-ALBORNOZ, introducció a la «Cuenta del año 1939. Memoria» per l'administrador de la Universitat, Barcelona, 20 de gener de 1940, 1, a Archivo General de la Administración (AGA), secció Educació, IDD 1.03, caixa 31/1057, comptes de la Universitat de Barcelona.

va per la depuració del professorat: es castigava els desafectes i se sotmetia els indecisos, i, alhora, es premiava els addictes, però també exigia la imposició d'una nova ideologia nacionalcatòlica espanyolista que esborrés tot record del passat.⁶

Dins d'aquestes darreres mesures, res més simbòlic que l'eliminació dels tres escuts de Catalunya que hi havia a l'edifici universitari –a les façanes principal i posterior, i davant del vestíbul de l'escala d'honor–, substituïts per escuts de la Universitat on el «libertas» del lema era escapçat, de manera que hi restava un orfe «perfundet omnia luce», acompanyat, això sí, per la imatge de la Immaculada Concepció; i la reposició de l'escut monàrquic. El lema complet no es recuperaria fins 1987. També desaparegueren els retrats de Manuel Milà i Fontanals, Antoni de Capmany, Pròsper de Bofarull, Bonaventura Carles Aribau, Ramon Martí d'Aixelà, Manuel de Cabanyes, i no s'inclogueren els dels rectors Jaume Serra i Hunter i Pere Bosch i Gimpera. Fins 1970, durant el primer mandat de Fabià Estapé com a rector (1969-1971), no va completar-se la galeria de retrats històrics.⁷

En el cas de la llengua, el catedràtic de Madrid Àngel González Palencia, deixava clara la nova política lingüística en una conferència a la UB el juny de 1939:

Ha de mantenerse la unidad lingüística como instrumento de poder, seguros como Nebrija decía con razón, de que la lengua es compañera del imperio. Y hemos de convencer a los obcecados de que es una locura prescindir de una lengua con la que se entienden ochenta millones de hombres en el mundo, para usar otra que no sirve más que para andar por casa.⁸

Cartells amb la llegenda «Hablad el idioma del imperio» –presents fins 1952– feien companyia a crucifixos i retrats del general Franco i José Antonio Primo de Rivera.⁹ Les càtedres, seminaris i continguts sobre llengua, literatura i cultura catalanes van ser eliminats, i no es va reinstaurar una primera càtedra de Llengua i literatura catalanes fins 1965 en la figura d'Antoni Comas i Pujol.

Pel que fa als dirigents universitaris, les noves autoritats –primer, militars i, ràpidament, ja ministerials– optaren per perfils segurs tant per al rectorat com per

6. En els darrers anys, han aparegut diversos treballs sobre l'impacte de la depuració franquista sobre la universitat espanyola, entre els quals destaquen especialment dos treballs centrats en el cas de la Universitat de Madrid: C. RODRÍGUEZ, *La Universidad de Madrid en el primer franquismo: ruptura y continuidad (1939-1951)*, Madrid, Dykinson, 2002; i L. E. OTERO CARVAJAL (dir.), M. NÚÑEZ DÍAZ-BALART, G. GÓMEZ BRAVO, J. M. LÓPEZ SÁNCHEZ i R. SIMÓN ARCE, *La destrucción de la ciencia en España. Depuración universitaria en el franquismo*, Madrid, UCM, 2006. També cal mencionar els treballs comparatius amb els règims feixistes contemporanis a l'espanyol realitzats per F. MORENTE VALERO, com ara «La universidad en los regímenes fascistas: la depuración del profesorado en Alemania, España e Italia», *Historia Social* 54, 2006, 51-72.

7. F. ESTAPÉ, *De tots colors. Memòries*, Barcelona, Edicions 62, 2001, 240-241.

8. À. GONZÁLEZ PALENCIA, «La educación literaria en España. Pasado y futuro», dins *Aspectos y problemas de la nueva organización de España*, cicle de conferències, Barcelona, Universitat de Barcelona, maig-juliol de 1939, 61.

9. COLOMER, *Els estudiants...*, I, 15.

als deganats. De fet, la submissió i la dependència jeràrquica s'evidenciaria durant tota la dictadura, ja que la sort ministerial es vinculava als nomenaments i la continuïtat dels diferents rectors. Així, la personalitat del nacionalcatòlic, monàrquic i pro-Opus Dei ministre José Ibáñez Martín marcaria la tria per a la seu universitària barcelonina on, després d'uns mesos d'interinitat postbèl·lica amb el catedràtic de Farmàcia galènica i exrector primoriverista Enrique Soler Batlle (de gener a febrer de 1939) i el catedràtic de Química inorgànica i excompany de dòmino del general Franco a Oviedo Emilio Jimeno Gil (de març de 1939 a juliol de 1941), es consolidaria com a màxim responsable el catedràtic de Dret canònic Francisco Gómez del Campillo.¹⁰ Aquest, a més, compatibilitzà el càrrec amb el de jutge instructor de la depuració de la UB des del 12 d'abril de 1939.

Tot i que durant la guerra alguns professors ja havien passat depuració per trobar-se o passar-se al bàndol sollevant, serà amb l'ocupació de Barcelona quan aquesta es torni sistemàtica. De fet, va convertir-se en tràmit ineludible per accedir o recuperar el lloc de treball dins de l'Administració, i així garantir la fidelitat ideològica al nou règim. El sedàs també incidia en qüestions religioses i sexuals, fet que n'evidenciava el caràcter purificador.

Des de bon començament s'estableix amb relativa rapidesa i claredat la diferència entre afectes i desafectes, rehabilitats i sancionats. El primer grup estava format per aquells que s'havien incorporat a l'*Espanya nacional* durant la guerra, i van ocupar càrrecs de responsabilitat o van combatre; els sancionats per la República; els que, restant a territori català, havien participat en la cinquena columna o havien ajudat persones de dretes o religiosos a fugir o amagar-se; els que havien militat en partits d'ordre o havien col·laborat amb la dictadura del general Miguel Primo de Rivera; i els que tenien avaladors importants. Els desafectes, els vençuts, eren tots els altres.

Les circumstàncies bèl·liques mateixes dificultaren les mitges tintes. En romandre com la rereguarda republicana durant pràcticament tota la guerra, la major part dels docents barcelonins s'havien hagut de posicionar públicament. A més, les autoritats franquistes disposaven dels arxius republicans capturats. Tota referència que no fos sancionadora, fins i tot la simple passivitat, era entesa com un càrrec. Alhora, la geografia mateixa –la proximitat de la frontera– i la consciència de la sort que els esperava van fer que els docents més significats emprenguessin el camí de l'exili. El rector Bosch i Gimpera tenia clar que «si la sublevació hagués triomfat a Barcelona, jo hauria estat un dels “liquidats”».¹¹

La diferència entre addictes i desafectes encara podia simplificar-se a un únic fet: l'actitud vers l'autonomia. El procés depurador es revelava com la culminació de la repressió contra la UB republicana com a institució i contra els seus dirigents. Tothom n'era conscient, i aquells que s'hi havien oposat activament ara ho rendi-

10. AGA, secció Educació, IDD 1.03, caixa 31/1467, expedient personal de Francisco Gómez del Campillo. Es va jubilar el 2 d'abril de 1943, però encara es mantingué com a rector durant un temps.

11. P. BOSCH GIMPERA, *Memòries*, Barcelona, Edicions 62, 1980, 224.

bilitzaven. De fet, Gómez del Campillo va arribar a introduir dues preguntes –números 20 i 21– en el qüestionari oficial: «Explique su actitud en el pleito suscitado entre el extinguido Patronato de esta Universidad y un número de Catedráticos numerarios de la misma» i «En qué idioma explicó sus clases».

Pocs mesos després de l'ocupació, la UB s'havia capgirat completament. L'expulsió, la depuració, l'autodepuració i l'exili tingueren l'efecte buscat per les autoritats franquistes: eliminar els plantejaments més progressistes, singulars i autòctons del món universitari català. Una contrarevolució accentuada i, al mateix temps, sincronitzada amb el clima intel·lectual general espanyol.

El retrocés no es limitava a la ciència i les lletres sotmeses a la ideologia nacionalcatòlica, sinó que també afectava la tècnica. Com ha recollit Guillermo Lusa, el franquisme va incrementar l'esquerda científica respecte dels països de l'entorn, ja que les directrius polítiques s'imposaven a les raons tècniques i econòmiques: «Se produjo así un anacrónico renacimiento de la técnica empírica y de tecnologías caducas, representadas paradigmáticamente por el *gasógeno*, o por el papel elaborado con hoja de patata».¹²

Pel que fa al professorat, el claustre s'havia vist profundament modificat, no només per la separació i l'exili de nombrosos docents, sinó també per la promoció d'altres a llocs de responsabilitat en l'Administració i per la incorporació d'afectes provinents d'altres centres educatius. La universitat franquista esdevenia un botí de guerra ple d'oportunitats, on ja no prevalia el mèrit científic i/o acadèmic sinó l'ideològic i/o militar. Cal tenir en compte que la simple declaració com a «incursio» d'un catedràtic repercutia positivament i automàticament en el sou i la posició de la resta del cos docent. Com recordava Pedro Laín Entralgo, són els anys en què «se decía: “¿Quién es masón? El que va por delante en el escalafón”».¹³

Malgrat els intents de normalitzar la situació acadèmica, fins al mes d'octubre de 1940 no es reprengueren les classes amb certa regularitat, després de trampejar el curs 1939-1940 amb un cicle de conferències sobre «Aspectos y problemas de la nueva organización de España»¹⁴ i una sèrie de cursets i exàmens de convalidació. Aquests eren tan accelerats que els matriculats a l'agost ja se'ls permetia accedir als cursos normals a l'octubre, en haver recuperat en poques setmanes «los tres cursos retrasados». Les convalidacions també tenien un caràcter polític i, a banda de dur «estilográfica o lápiz-tinta», els excombatents havien d'aportar «documento acreditativo de su carácter».¹⁵ De nou, els mèrits que es tenien en consideració eren ben allunyats dels acadèmics.

12. G. LUSA MONFORTE, *Depuración y autarquía (1939-1940)*, Barcelona, Escola Tècnica Superior d'Enginyeria Industrial de Barcelona, col·lecció Documentos de la Escuela de Ingenieros Industriales de Barcelona, 2008, 5.

13. P. LAÍN ENTRALGO, *Descargo de conciencia (1930-1960)*, Barcelona, Barral, 1976, 283, n. 12.

14. Es publicaria en format llibre el mateix 1939 (vegeu la nota 8). L'any següent es va repetir el cicle sota el títol: *Problemas técnicos de importancia económica en la nueva organización de España*, II Cicle de conferències, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1940.

15. J. FABRE, *Els que es van quedar*, Barcelona, PAM, 2003, 315-318; i E. JIMENO GIL, *Algunos problemas de la enseñanza. Discurso inaugural del año académico 1939-1940*, Barcelona, Uni-

Algú tan proper durant aquests primers anys al nou règim com el periodista Manuel Brunet, pels volts dels anys quaranta, retratava amb cruesa la situació:

A Falange se li va donar como a botí de guerra la facultat de restringir tota mena d'equips professionals eliminant tots els experts que poguessin fer nosa. Les depuracions i els qualificatius de «rojo» i «separatista» serviren per arraconar multitud d'homes intel·ligents de dreta i d'esquerra, presents a Espanya o emigrats que poden anar amb el cap ben alt. Un examen fictici servia per fer batxiller un feixista, per fer-ne un advocat o un metge. Aquesta tàctica ha afamat a milers de famílies, ha fet impossible la reconciliació, ha significat l'estraperlització de la cultura i ha submergit el país en la mediocritat.¹⁶

La nova universitat, on es barrejaven vencedors i uns quants vençuts, recuperava el caràcter classista, ja que hi van desaparèixer les beques i les iniciatives d'acostar els estudis superiors al poble, així com es tornava a un entorn predominantment masculí. El nombre de matriculats va tenir una evolució lleugerament ascendent, després del parèntesi bèl·lic, amb 4.936 alumnes el curs 1941-1942 (el 14,2% del total d'alumnat universitari espanyol), 5.261 el 1942-1943, 6.253 el 1943-1944 i 5.230 el 1944-1945.¹⁷ Poc èxit podia tenir un centre obsessionat per les mesures contrareformadores i limitat pel sotmetiment a les directrius ministerials i l'autarquia cultural practicada pel règim franquista. Més que impulsora de la modernitat, com defensaven els seus apòlogues, la universitat esdevenia la plataforma cultural de la nova ideologia reaccionària imperant i particip del desmuntatge de les reformes republicanes.

La Llei d'ordenació de la universitat espanyola (LOU) aprovada el 1943 va convertir-se en la concreció legislativa d'una visió que entenia la universitat com un sistema fortament centralitzat i piramidal. Tot nomenament emanava de la superioritat, on només s'escoltava la veu dels professors numeraris i on cada rector exercia el control absolut del seu districte universitari i representava el conjunt del sistema com a procurador nat a les Corts franquistes; i només n'havia de retre compte davant del ministre, a qui devia el nomenament. La llei també garantia l'homogeneïtzació dels plans d'estudis, a més de retornar l'exclusivitat sobre el doctorat a la Universitat de Madrid.

Endebades el preàmbul de la LOU s'esforçava a assegurar que Espanya «es sede de los mejores maestros de Europa, produce una ciencia que se enseñoera del mundo [...] salen nuestras ideas a la par que nuestras naves a conquistar el mundo, la voz de nuestros universitarios se escucha en todas las aulas de Europa, que llegan a ser feudo de nuestro pensamiento científico». La presència d'intel·lectuals i

versitat de Barcelona, 1939, 5-11.

16. Cita extreta de F. MONTERO, «Manuel Brunet, periodista d'idees», dins J. LARIOS (ed.), *La cara fosca de la cultura catalana*, Palma, Lleonard Muntaner, 2014, 253.

17. R. MONTORO, *La Universidad en la España de Franco (1939-1970). Un análisis socio-lógico*, Madrid, CIS, 1981, 148-149.

científics espanyols a l'estranger era real, però protagonitzada per les desenes d'exiliats, i no gràcies a la «Universidad imperial». Pel que fa a la resta, com responia el catedràtic de Lògica i expresident del Congrés dels Diputats de la República, Julián Besteiro, a l'instructor que li demanava pel Tesoro Nacional, es trobava «en las cárceles y en los campos de concentración».¹⁸

La rellevància de la pèrdua era tant qualitativa com quantitativa. Com mostra Santiago López, la purga i la guerra van castigar especialment «los tramos de mayor calidad», els més joves i compromesos amb la República. El mal s'estenia més enllà de les persones concretes. La mitjana de qualitat dels claustres se'n ressentí, tant pels que restaren –«los que quedaron eran peores» i vells, en general–, com pels que entraren més per criteris polítics que científics. El capital humà, la voluntat autàrquica governamental i els lligams amb les potències de l'eix condicionaren la política científica del primer franquisme envers la investigació aplicada, la ruptura del discurs civil a la ciència i la transferència tecnològica.¹⁹

La nova universitat segregava la docència de la investigació, ja que, segons el ministre Ibáñez Martín:

[...] lo verdaderamente importante, desde el punto de vista político, es cristalizar la enseñanza del Estado, arrancar de la docencia y de la creación científica la neutralidad ideológica y desterrar el laicismo, para formar una nueva juventud poseída de aquel principio agustiniano de que mucha ciencia no acerca al Ser Supremo.²⁰

La preeminència catòlica i les classes de Formación del Espíritu Nacional (FEN) havien de garantir «que la nueva Universidad respira y siente en español y forma auténticos ciudadanos para los que el amor a la Patria está por encima de todas las cosas, sin que lo deforme y corrompa la soberbia científica».²¹ Tampoc no era res excepcional si tenim en compte que el franquisme defensava que la universitat ensenyés una ciència «supeditada a los intereses del Estado Nacional-Sindicalista. De lo contrario, no la admitiremos, porque preferimos ser ignorantes pero “buenos”, antes que “doctos”, pero malos españoles».²²

18. C. FERNÁNDEZ SANTANDER, *Alzamiento y guerra civil en Galicia (1936-1939)*, La Coruña, Ediciós do Castro, 2000, II, 618.

19. S. LÓPEZ, «La investigación científica y técnica antes y después de la guerra civil», dins A. GÓMEZ (COORD.), *Economía y sociedad en la España moderna y contemporánea*, Madrid, Síntesis, 1996, 265-275, 269 i 270.

20. *La Vanguardia Española*, 10 de juny de 1943, citat a COLOMER, *Els estudiants...*, I, 25.

21. J. IBÁÑEZ MARTÍN, *Realidades universitarias en 1944. Discurso de apertura del curso académico 1944-45*, València, Universitat de València, 1944, 14.

22. Guzmán Zamorano Ruiz, cap del SEU valencià, durant el discurs inaugural del curs 1940-1941, citat per B. SANZ DÍAZ, *Rojos y demócratas. La oposición al franquismo en la Universidad de Valencia 1939-1975*, València, Institució Alfons el Magnànim, 2002, 14.

La imparable degradació del SEU

Davant d'aquest panorama, segurament pocs haguessin apostat per un canvi tan radical que convertís la universitat, d'una banda, en un mal de cap quotidià d'ordre públic, descrèdit i deslegitimació per al franquisme; i, de l'altra, en un centre d'agitació política constant i de pressa de consciència crítica. Són els vint anys que van del Sindicato Español Universitario (SEU)²³ al Sindicat Democràtic d'Estudiants de la Universitat de Barcelona (SDEUB). Però no avancem esdeveniments.

El SEU, fundat inicialment el novembre de 1933, va convertir-se a partir del Decret del 23 de setembre de 1939 en l'única organització legal dels estudiants universitaris. Totalment jerarquitzat i en mans falangistes, al districte universitari de Barcelona obtenia la ràtio més baixa d'afiliats, amb poc més del 30%. A partir de 1943, amb la ja citada LOU, va passar a ser obligatori ser-ne membre. Les dades, per tant, esdevenien irrellevants i la preeminència compensava l'escassa influència del partit únic al món universitari, on els sectors catòlics eren preponderants.²⁴

Durant els primers anys, els líders del SEU van fer valer el seu paper de curadors de les essències, tant a través de les ja mencionades classes de FEN, com de l'imprescindible certificat d'adhesió per fer qualsevol gestió o els diversos cerimonials d'exaltació nacionalcatòlica. Com recorda Josep Maria Colomer, a la dècada dels quaranta i vestits amb l'uniforme de Falange:

[...] al principi de cada classe, tots els estudiants, dempeus, havien de saludar braç enlaire al professor que entrava. Solament quan aquest havia contestat el salut, podien seure els disciplinats –i gimnàstics, de tant repetir-ho diversos cops al dia– alumnes. A totes les aules hi havia, a l'esquerra de la tarima del catedràtic, la *silla del estudiante caído*, amb una bandera espanyola pintada a l'espatller. I més d'un estudiant *no caído* va ser furiosament agredit per haver intentat seure-hi.²⁵

Són els anys de Pablo Porta al capdavant del SEU de Catalunya i Balears, quan ser fill de vençut, sospitós de no ser prou addicte al règim o membre del Front Universitari de Catalunya, fundat el mes de novembre de 1944 en una cel·la de l'Abadia de Montserrat, comportava assetjament i pallisses. Són els anys del rector Enrique Luño Peña (1945-1951), més conegut com el rector «puño y leña» i com a etern director general de la Caixa de Pensions (1940-1976), càrrec assolit gràcies a la depuració del seu antecessor, el catedràtic de Dret mercantil i exdegà Josep Maria Boix Raspall.

23. El treball més complet sobre el SEU segueix sent el de M. Á. RUIZ CARNICER, *El Sindicato Español Universitario (SEU), 1939-1965. La socialización política de la juventud universitaria en el franquismo*, Madrid, Siglo XXI, 1996.

24. F. MORENTE VALERO, «Entre sotanes i camises blaves: educació i socialització política dels joves en el franquisme», dins *Història i memòria. El franquisme i els seus efectes als Països Catalans*, València, PUV, 2007, 149-150.

25. COLOMER, *Els estudiants...*, I, 25.

Amb tot, la consolidació institucional del SEU va tenir com a torna el seu pas d'element agitador i reivindicatiu a mantenidor de l'ordre i l'ortodòxia franquista, amb una rellevància ideològica més aviat escassa i una burocratització creixent, per desànim dels sectors més ideologitzats. Per al *joseantoniano* Juan Echevarría, màxim responsable aleshores del sindicat estudiantil al districte barceloní, la vaga de tramvies i l'enfrontament amb el governador civil Eduardo Baeza Alegría de 1951 van marcar el punt de no retorn.²⁶

Va ser precisament arran de la crisi ministerial de 1951 que el longeu Ibáñez Martín –del 9 d'agost de 1939 al 18 de juliol de 1951– va ser substituït com a ministre d'Educació pel també catòlic Joaquín Ruiz Giménez. Catedràtic de Filosofia del dret, molt més jove i amb experiència política a l'entorn vaticanista, rebia l'encàrrec de sintonitzar el franquisme amb un entorn polític internacional de guerra freda. En el camp universitari, conscient que només les àmplies competències assistencials (gestió de menjadors, beques, esports) i culturals (publicacions, cinema, teatre, entre d'altres), a més de la responsabilitat sobre les Milícies Universitàries, garantien un cert ascendent del SEU, va mirar de revitalitzar el sindicat oficial afavorint el seu paper com a agent de dinamització cultural, a través d'iniciatives com la Delegació d'Activitats Culturals.²⁷

Paradoxalment, seria dins d'aquest espai privilegiat d'expressió d'inquietuds culturals i polítiques on alguns joves falangistes i catòlics evolucionarien cap a posicions incipientment crítiques. Alguns ho faran decebuts per l'arraconament ideològic, mentre que d'altres reaccionaran davant la realitat politicosocial descoberta a través d'activitats assistencials a l'extraradi urbà. Evolucions com, per exemple, la protagonitzada pel nucli entorn de la revista *Laye* (1950-1954). Nascuda a redós de la Delegació del Districte d'Educació Nacional de Catalunya i Balears, els seus col·laboradors bascularan des de posicions oficialistes i/o estètiques cap a un compromís civil allunyat de la seva antiga militància. En ella s'hi trobaran des de Manuel Sacristán, en procés desfalangització, antics col·laboradors de la revista *Cuadrante*, com Josep Maria Castellet, i noves veus cridades a ser importants en el món cultural, com Jaime Gil de Biedma, els germans Goytisolo i els Ferrater o Carlos Barral.²⁸ «Todo muy lento, todo muy tortuoso y con ritmos asimétricos que no admiten grandes cuadros generales sin pecar de injusticia o desenfoco con los avatares de cada uno de ellos.»²⁹

I, finalment, trobem els casos de penetració de l'oposició clandestina que, havent renunciat a les guerrilles armades i seguint l'estratègia de la III Internacional,

26. Entrevista personal amb J. ECHEVARRÍA PUIG, Barcelona, 7 de maig de 2014. F. FANÉS, *La vaga de tramvies de 1951*, Barcelona, Laia, 1997; i M. RICHARDS, «Falange, autarquia i crisi. La vaga general de 1951 a Barcelona», *Segle XX. Revista catalana d'història* 3, 2010, 95-124.

27. J. GRACIA, *Estado y cultura. El despertar de una conciencia crítica bajo el franquismo, 1940-1962*, Barcelona, Anagrama, 2006, 76-77.

28. L. BONET, *La revista Laye. Estudio y antología*, Barcelona, Nexos, 1988; i E. PINILLA DE LAS HERAS, *En menos de la libertad. Dimensiones políticas del grupo Laye en Barcelona y en España*, Barcelona, Anthropos, 1989.

29. GRACIA, *Estado y cultura...*, 21-22.

aspirava a soscavar les institucions des de dins. D'una manera incipient, s'anaven guanyant espais de llibertat. També és aleshores quan es consoliden petits nuclis intel·lectuals entorn de figures concretes com, en el cas de la UB, Jaume Vicens Vives o el ja esmentat Sacristán; o en què alguns representants de l'anomenat *falangisme d'esquerres* convergeixen amb els seus antics enemics marxistes.

La incapacitat del SEU per enquadrar políticament l'alumnat, sumada a la pèrdua de nervi ideològic, havia accentuat el divorci entre els representants i els representats. A les universitats de Madrid i Barcelona, on el fracàs de la política franquista de socialització juvenil era palès, l'hegemonia del sindicat oficial era només formal i restringida als càrrecs superiors, en bon nombre extrauniversitaris i nomenats per les jerarquies de la Secretaría Nacional del Movimiento. En realitat, a les facultats i escoles tècniques els delegats eren escollits directament pels estudiants.

El marge de maniobra de Ruiz Giménez s'evidenciava insuficient. La dictadura mateixa s'enrocava davant d'incidents com els viscuts a Madrid el 25 de gener de 1954 contra la visita de la reina britànica Isabel II a Gibraltar; la proposta fallida d'un congrés d'escriptors joves a la Universitat de Madrid llançada per alguns estudiants vinculats al Partit Comunista d'Espanya (PCE), amb el suport de Dionisio Ridruejo i del rector Pedro Laín Entralgo –desconeixedors de la implicació comunista–, i l'oposició del SEU; o el finalment prohibit primer congrés nacional d'estudiants previst per al mes de novembre de 1955.

El règim era conscient del trencament. Aquell mateix desembre el rector Laín Entralgo presentava al dictador un «informe respecto a la situación espiritual de la juventud española» que «concluía que la mayoría de los jóvenes españoles se apartaban por igual de la ortodoxia católica y de los ideales del “Alzamiento Nacional” del 18 de julio. Franco, que escuchó en silencio el resumen de Laín, siguió callado al finalizar este y dio por concluida la audiencia».³⁰ Tanmateix, el general havia pres nota de la creixent desafecció universitària i intel·lectual, i el seu ressò s'escolava fins i tot al discurs de cap d'any de 1955:

Es evidente que en todo concierto se acusan más los sonidos de los que desafinan que los que permanecen en el conjunto de la armonía. Por ello, no debemos dejarnos impresionar por los resabios liberales que en la vida de relación algunas veces se acusan; cual sepulcros blanqueados no les falta brillantez ni encanto, pero que al acercarse a ellos se aprecia aquel tufillo o hedor masónico que caracterizó nuestros años tristes.³¹

Tot plegat esclatava el primer de febrer de 1956, quan 3.000 estudiants madrilenys demanaven la celebració d'un veritable congrés nacional d'estudiants que

30. J. ÁLVAREZ JUNCO, «Estudio introductorio», dins J. PRADERA, *La mitología franquista (1933 a 1936)*, Madrid, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2014, 17.

31. Citat a P. ÁLVAREZ LOBATO i C. ÁLVAREZ SAN MIGUEL, «La censura cinematogràfica en España», dins Á. L. MONTEJO GONZÁLEZ (coord.), *Sexualidad, psiquiatría y cine*, Barcelona, Glosa, 2010, 67.

trenqués el monopoli del SEU.³² Els dies següents es produïren protestes i enfrontaments diversos entre manifestants universitaris indefensos i simpatitzants franquistes armats. Els «successos de febrer» esdevenien el primer episodi significatiu i explícit d'oposició universitària contra el règim a la capital.³³

La crisi ministerial posterior no en va solucionar res. Ans al contrari, va tancar qualsevol possibilitat d'evolució amb el nomenament del falangista i catedràtic de Dret mercantil Jesús Rubio García-Mina el 16 de febrer de 1956. El primer d'abril, coincidint amb l'aniversari de la fi de la Guerra Civil, es feia públic a Madrid un altre manifest generacional, on es denunciava el fracàs material i cultural del franquisme, però també cívica, en perpetuar la fractura entre les dues Espanyes. Més enllà del fet i del contingut, el més rellevant era l'extracció dels signants represaliats, ja que, a més d'algun representant dels vençuts, «cinco de los siete detenidos estaban vinculados con los vencedores de la guerra civil por su historia personal o familiar».³⁴

El nou curs no començaria millor: el 7 de novembre de 1956, una manifestació convocada pel mateix SEU contra els successos d'Hongria va acabar sent durament reprimida per la policia, amb nombroses multes i el tancament governatiu tant del centre madrileny com del barceloní. En els cursos següents, la contestació estudiantil no faria sinó incrementar-se, tant als centres habituals –Madrid³⁵ i Barcelona– com a la resta del mapa universitari.³⁶ En aquest període és quan el Govern Civil de Barcelona comença a acumular documentació centrada en les denominades «perturbaciones del orden académico».

A l'arxiu històric, conservat en el pàrquing mòbil estatal vora la Ciutadella barcelonina, trobem detallats resums de les diferents reunions i assemblees, seguiments, perfils dels dirigents estudiantils i, fins i tot, intents de resums programàtics de gran utilitat, tant per la informació (de vegades, desinformació) que contenen com per les reflexions que sovint incorporen. Per exemple, el gener de 1957 es

32. A. FERNÁNDEZ-MONTESINOS GURRUCHAGA, *Hijos de vencedores y vencidos: los sucesos de febrero de 1956 en la Universidad Central*, memòria de màster, Madrid, Universidad Complutense, Departamento de Historia Contemporánea, 2008, http://eprints.ucm.es/8227/1/universidad_1956.pdf.

33. J. PRADERA, «Una nueva visión de la guerra civil», dins *La transición española y la democracia*, Madrid, Fondo de Cultura Económica de España, 2014, 124. Sobre aquesta generació de 1956 comptem amb els treballs, més històric-periodístic, de P. LIZCANO, *La generación del 56: la Universidad contra Franco*, Madrid, Saber y Comunicación, 2006; i, més testimonial, d'A. LÓPEZ PINA (ed.), *La generación del 56*, Madrid, Marcial Pons, 2010.

34. PRADERA, «Una nueva...», 125-126.

35. Per conèixer amb detall els successos del centre madrileny: J. ÁLVAREZ COBELAS, *Envenenados de cuerpo y alma. La oposición universitaria al franquismo en Madrid (1939-1970)*, Madrid, Siglo XXI, 2004.

36. Per a una visió de la creixent conflictivitat estudiantil durant el franquisme des de la perifèria: J. L. RUBIO MAYORAL, *Disciplina y rebeldía. Los estudiantes en la Universidad de Sevilla, 1939-1970*, Sevilla, Universidad de Sevilla, 2005; i R. GURRIARÁN, *Inmunda escoria. A universidade franquista e as mobilizações estudantis em Compostela 1939-1968*, Vigo, Xerais, 2010.

palpa la preocupació davant la segona vaga de tramvies a la ciutat de Barcelona,³⁷ menys exitosa i espontània que la de 1951, però amb una participació més explícita de l'oposició clandestina, inclosa la universitària. Malgrat els intents governamentals, les reivindicacions estudiantils havien arribat al carrer i començaven a vincular-se amb la resta de moviments opositors.³⁸

Quan el 21 de febrer de 1957 s'ordena la reobertura de la UB, les autoritats es veuen sorpreses per la Primera Assemblea Lliure d'Estudiants, reunida al Paraninfo. Gairebé un miler d'estudiants, al marge del SEU i amb representants de diverses sensibilitats polítiques, acordaven exigir la retirada de la policia, l'anul·lació de les sancions, la supressió del sindicat únic, un règim de llibertats i, com a Madrid, un nou congrés nacional d'estudiants. En un telegrama remès des de la capital catalana pel governador civil Felipe Acedo Colunga al ministre de Governació Blas Pérez González (ambdós destacats fiscals durant la primera repressió franquista), el primer assegurava dramàticament: «hemos perdido definitivamente la universidad».³⁹

Davant la gravetat de la situació, el director general d'Universitats mateix, Torcuato Fernández Miranda, es desplaçava a Barcelona i la policia hi intervenia. Gairebé el 9% dels estudiants de la UB acabarien sancionats: «tres-cents alumnes van perdre la matrícula, dos-cents seixanta-cinc van haver de repetir curs i alguns van haver de fer el servei militar en llocs de càstig, mentre d'altres veieren anul·lats llurs drets de passar per les Milicias Universitarias».⁴⁰ Però la repressió ja no podia ocultar la cristal·lització d'un moviment estudiantil a Madrid i Barcelona al marge del SEU i que ja no es limitava als representants d'algunes facultats i escoles tècniques.⁴¹

Els dirigents del sindical oficial es trobaven atrapats entre la lleialtat deguda al règim franquista i a l'ordre establert, i la defensa dels interessos i les reivindicacions dels estudiants. Si les primeres protestes havien tingut més aviat un caràcter corporatiu, la poca traça de les autoritats havia acabat convertint-les, a les portes de la dècada dels seixanta, en polítiques.

Com s'explica a *Estudiantes contra Franco*:

La década de 1960 convierte la protesta universitaria en estructural, en una componente sustantiva de la vida en las universidades. Ello se debe en parte a los giros políticos –dentro y fuera de España–, pero también a los cambios en la composición del alumnado universitario, creciendo como cre-

37. M. COLL PIGEM i J. PUIG PLA, *La vaga d'usuaris de tramvies de Barcelona de 1957*, Vic, Eumo, 2008.

38. A. MANENT, «Domingo Madolell, capítol dels estudiants antifranquistes», *En un replà del meu temps. Retrats d'escriptors i polítics*, Barcelona, Proa, 1999, 199-201.

39. Citat a RIQUER, *La dictadura de...*, 391.

40. MANENT, «Domingo Madolell...», 201-203.

41. Aquest article se centra en els successos viscuts a la UB. Per referències sobre el cas de les escoles tècniques, comptem amb els excel·lents *Quaderns d'història d'enginyeria* (1996-2012) i la col·lecció Documentos de la Escuela de Ingenieros Industriales de Barcelona (1991-2014) dirigits i editats, respectivament, per G. LUSA MONFORTE, Barcelona, UPC.

cen las clases medias en proporción. La llegada a las aulas de un contingente amplio de estudiantes de esta procedencia social hará más eficaz la organización política de las actividades de oposición al régimen, asegurará su pervivencia y las consolidará en clandestinidad, hasta hacer evidente que, a partir de ahí, no habría ya retorno.⁴²

El desgast acumulat pel SEU es va veure accelerat coincidint amb el canvi generacional. Sense patir encara les massificacions dels anys setanta i vuitanta, el nombre d'universitaris espanyols s'havia incrementat (95.000 alumnes el curs 1961-1962, que es convertirien en 255.000 deu anys després), s'hi havia incorporat la classe mitjana naixent i es van començar a trencar les barreres entre vencedors i vençuts. El 1962, sobre un total de més de 100.000 universitaris, només 3.310 militaven al partit únic.

De fet, el 1960 ja s'havia creat una Associació Democràtica d'Estudiants de Catalunya, concebuda com el primer intent d'oposició sindical unitària al districte barceloní. La iniciativa va correspondre al ja aleshores predominant Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC). Els comunistes catalans es beneficiaven de l'experiència en la lluita sindical clandestina, de l'atracció per les seves clares connotacions antifranquistes i d'una certa reputació fruit de la preeminència sobre els moviments de protesta contemporanis europeus. Amb tot, aquesta ascendència tenia les seves limitacions. En un informe intern del partit, el 1962 l'estricta militància se xifrava a Catalunya en un total de 1.168 membres, dels quals més de 800 eren a la província de Barcelona, i la meitat d'aquests a la capital.⁴³

En aquests espais de llibertat polititzats de forma creixent també trobem altres formacions, majoritàriament ubicades dins l'esquerra i el marxisme, i amb unes xifres inferiors a les del PSUC. Destacava el Moviment Socialista de Catalunya (MSC, del qual se separarien els socialdemòcrates), el Front Obrer de Catalunya (FOC, versió catalana del Frente de Liberación Popular [FLP o «felipe»] espanyol) o el Front Nacional de Catalunya (FNC), o encara nuclis menors entorn de la històrica Unió Democràtica de Catalunya o els catòlics catalanistes de CC.

Tot i que aquests grups més conscienciats políticament seguien sent minoritaris –sobretot en militància–, les seves accions assolirien durant aquells anys un gran poder de convocatòria i, sobretot, d'incidència pública i política, i van establir connexions amb la resta de moviments d'oposició. Així, el moviment estudiantil en solidaritat amb els vaguistes asturians de 1962, sota el rectorat d'Antoni Torroja Miret, portarà al tancament de les facultats barcelonines de Dret i d'Econòmiques i al darrer consell de guerra militar contra els estudiants implicats a l'incident.⁴⁴

42. E. HERNÁNDEZ SANDOICA, M. Á. RUIZ CARNICER i M. BALDÓ LACOMBA, *Estudiantes contra Franco (1939-1975). Oposición política y movilización juvenil*, Madrid, La Esfera de los Libros, 2007, 18.

43. A. MAYAYO, *Josep Solé Barberà: la veu del PSUC*, Barcelona, L'Avenç, 2007, 32 i 35-37.

44. Hi ha un documental sobre aquells fets: Enric CANALS (dir.), *Barcelona 1962. L'ombra dels Creix*, Barcelona, Optim TV i CCMA, 2014, <http://blogs.ccma.cat/senseficcio.php?itemid=54505>.

Si algú creia que el franquisme s'estava endolcint, la duresa de la repressió contra la primera gran vaga obrera després de la guerra, la reacció davant del mal anomenat *contubernio de Munich* o la detenció, tortura i posterior ajusticiament del dirigent comunista Julián Grimau n'evidenciaven l'error. En aquest clima, encara prenen més rellevància protestes com les esmentades o el manifest de 102 intel·lectuals contra les tortures a Astúries remès al ministre d'Informació i Turisme, Manuel Fraga, i en el qual s'inclouia la signatura de tres catedràtics: José Luís López Aranguren, de Madrid, i Josep Lluís Sureda i Ángel Latorre, de Barcelona.

A redós d'aquesta conflictivitat i complexitat creixents, a principis de 1965 va cristal·litzar a Madrid i Barcelona una dinàmica de freqüents assemblees lliures d'estudiants de facultat o fins i tot de districte. El 12 de febrer, per exemple, la universitat catalana acollia la I Assemblea Lliure d'Estudiants del districte, en la qual es decidia trencar amb el SEU i constituir una organització pròpia, per a la qual es convocaven unilateralment eleccions de delegats. La decisió havia d'anar seguida d'una manifestació en favor de la sindicació lliure, però «estudiantes de las Falanges Universitarias, tradicionalistas y otros adeptos» s'hi van avançar i van contraprogramar una demostració pro-Gibraltar espanyol. La policia armada, poc atenta als matisos, va carregar contra aquests segons pensant que eren els primers. Apallissats pels propis, n'hi va haver alguns que «se agregaron a la manifestación anti-SEU, por el resentimiento que les había producido la violenta acción de la Policía».⁴⁵

No tot era tan esperpèntic. En el context de la IV Asamblea Libre i la Semana por la Paz a Madrid, el règim reprimia amb duresa una manifestació d'estudiants el 24 de febrer i provocava una important resposta pública de suport. Amb voluntat de tallar de soca-rel qualsevol contaminació al cos docent, va dictar-se l'expulsió dels catedràtics més significats: López Aranguren, Agustín García Calvo, Enrique Tierno Galván i, de forma temporal, Santiago Montero Díaz. Posteriorment, dimitiria en solidaritat José María Valverde a Barcelona, per refugiar-se al Canadà, i demanaria l'excedència Antonio Tovar a Madrid, per traslladar-se a Argentina com a catedràtic visitant.⁴⁶

L'escalafó, fos per convicció o per por a les sancions, no tenia instints suïcides i majoritàriament s'abstenia de posicionar-se públicament. L'historiador Ramón Carande, en una carta privada, es mostrava summament crític amb el conservadorisme del cos docent:

45. Arxiu Històric del Govern Civil de Barcelona (AHGCB), «Ambiente en torno al "Sindicato Español Universitario" (SEU).- Desorientación en los mandos de éste, etc.», Correspondencia Gobernador Civil, caixa 136, Barcelona, 17 de febrer de 1965.

46. G. MORÁN, *El cura y los mandarines. Historia no oficial del Bosque de los Letrados. Cultura y política en España, 1962-1996*, Madrid, Akal, 2014, 407 i 557-558. L'autor inclou també com a sancionat a la Universitat de Madrid el professor de FEN Roberto García de Vercher. Però altres fonts només l'apunten com a present en la capçalera de la manifestació que, junt amb els altres professors citats i milers d'alumnes, volia arribar al rectorat per lliurar les conclusions de l'assemblea.

Lo único claro, me parece, es que nada debemos esperar de la Universidad, incluso si expulsase ¿cuándo? a los policías, mientras imperen los docentes actuales. En lugar de ¿nuevas? Universidades, sin profesores, necesitamos muchos miles de escuelas y maestros. Únicamente cuando lleguen a discurrir los españoles, discurriendo harán que se conmuevan las estructuras más reacias, y barrerán a las que están ya putrefactas.⁴⁷

Amb tot, generalitzar la caracterització també resulta injust i, en el cas barceloní, els estudiants opositors van poder comptar amb un compromís variable per part d'alguns professors ajudants i certs catedràtics, sospitosos habituals i objecte de múltiples informes des del Govern Civil. Aquest compromís va veure's ja el març de 1965. La primera reunió coordinadora de l'alumnat barceloní havia acordat avançar cap a la constitució de sindicats democràtics fora del SEU, solidaritzar-se amb altres sectors represaliats i configurar una alternativa cultural i universitària.⁴⁸ La resposta fou novament la sanció, en aquest cas amb la pèrdua de matrícula dels estudiants més significats de Dret i d'Econòmiques. El càstig no satisfia a ningú, ja que, per una banda, la Junta de Facultat de Dret –amb els catedràtics Jiménez de Parga, Sureda i Latorre al capdavant– el rebutjava i, per l'altra, des del Govern Civil de Barcelona es demanava més exemplaritat.

El governador civil de Barcelona, Antonio Ibáñez Freire (militar, combatent a la Guerra Civil, voluntari de la División Azul, procurador per Àlaba des de 1958 i futur ministre d'Interior amb Adolfo Suárez), s'exclamava davant la tebiesa –en comparació amb Torroja, el seu repressiu predecessor– del rector Santiago Alcobé Noguer –«profundamente emocionado al despedir a los Catedráticos y dirigirse a un antiguo compañero suyo, les pidió no le abandonaran, llorando visiblemente»– i la complicitat d'una part del professorat amb els líders estudiantils –«a los que solapadamente han incitado a adoptar las actitudes conocidas».⁴⁹ Ja en un informe previ s'havia lamentat de la passivitat o fins i tot simpatia d'alguna autoritat acadèmica vers el moviment estudiantil: «incluso felicitando a los líderes cuando el orden público no se perturba, como si careciera de importancia el fondo de subversión política que late bajo la irresponsable actuación de la mayoría estudiantil».⁵⁰

Aquesta caracterització del centre barceloní com a més procliu a la protesta i l'oposició es mantindrà, malgrat la dura repressió, durant tot el franquisme. Fins i tot quan l'any 1976 s'intenti posar en marxa una Coordinadora Nacional per crear una reedició del Sindicat Democràtic d'Estudiants Universitaris, els serveis d'infor-

47. Citat a J. FONTANA, «Todo está por hacer y todo es posible», *El Viejo Tópo* 280, 2011, 8, carta privada adreçada a l'autor el juliol de 1970.

48. F. FERNÁNDEZ BUEY, «Memoria personal de la Fundación del SDEUB (1965-1966)», *Hispania Nova. Revista de Historia Contemporánea* 6, 2006, <http://hispanianova.rediris.es/6/dossier/6d023.pdf>.

49. AHGCB, «Situación en la Universidad de Barcelona», Correspondencia Gobernador Civil, caixa 136, abril de 1965.

50. AHGCB, «Universidad de Barcelona», Correspondencia Gobernador Civil, caixa 136, principis de 1965.

mació policials trobaran lògic que la trobada tingui lloc a Barcelona: «por considerar que este DISTRITO UNIVERSITARIO es el más permisivo de toda España académicamente y donde se celebran sin dificultad este tipo de actos».⁵¹

Tornant a principis de 1965, finalment haurà d'intervenir Antonio Tena Artigas, secretari general tècnic del Ministeri d'Educació Nacional, qui, per superar l'enroc, va proposar:

[...] que el Consejo de Ministros acordase el cierre hasta Semana Santa de la totalidad del Distrito Universitario de Barcelona, con lo cual la Junta de Gobierno logra un doble propósito, el que sean ellos quienes nuevamente sancionen y el que la sanción impuesta a las Facultades de Derecho y Económicas pueda ser absorbida por la nueva sanción, ya que ésta es de superior rango a la anterior.

En canvi, Ibáñez Freire es negava en rodó a la petició unànime de les autoritats acadèmiques barcelonines perquè fos rebuda una delegació d'estudiants per l'enviat ministerial:

A ello le dije categóricamente que no procedía recibir a tales alumnos, cuyos nombre [sic] conocía por la solicitud escrita que habían hecho por dos razones: 1º.- Por no ser momento para dialogar mientras dure la actual situación universitaria y no se vuelva a la normalidad; 2º.- Porque no se puede dialogar con quienes son los agitadores de la masa estudiantil y se daría la paradoja de que en lugar de expedientarlos y expulsarlos del Distrito Universitario se les reconocería, hasta cierto punto oficialmente, una representatividad que no tienen y que ellos se atribuyen.⁵²

Amb tot, la contundència declarativa no amagava una realitat ben diferent. Així, davant de les mobilitzacions estudiantils, el desprestigi i el rebuig creixents i l'evident poca representativitat del SEU, el nou ministre i catedràtic de Química orgànica Manuel Lora-Tamayo decideix desmuntar-lo. Cap dels seus dos últims delegats nacionals, Rodolfo Martín Villa (1962-1964) i José Miguel Ortí Bordás (1964-1965), malgrat la seva ascendència dins del règim, havien aconseguit evitar-ho. El 2 d'abril de 1965 es feia efectiva la primera i única dissolució d'una organització d'enquadrament massiu per part de la dictadura. L'excepcionalitat evidenciava la transcendència de la decisió.

A ningú no li passava per alt tant la necessitat de reestructuració com la d'anar «dando cabida en el mismo a las aspiraciones aireadas por los estudiantes en el

51. AHGCB, «Reunión "Coordinadora Nacional del Sindicato Democrático de Estudiantes Universitarios"», Servicio de Información, Dirección General de Seguridad, Barcelona, caixa 318, 17 de maig de 1976, 1.

52. AHGCB, «Situación en la Universidad de Barcelona», Correspondencia Gobernador Civil, caixa 136, abril de 1965.

sentido de concederles la posibilidad de intervenir directamente en la promoción de todos los representantes». El problema era com conjugar això amb les reticències davant de qualsevol mesura democratitzadora: «lógicamente la electibilidad no puede concederse dejando en manos de eventuales irresponsables todas las posibilidades».⁵³ Finalment, el mateix Consell de Ministres que dissolia el SEU anunciava la creació d'unes Asociaciones Profesionales de Estudiantes (APE), també d'afiliació obligatòria, perseverant així en l'error.

El breu i significatiu SDEUB

El règim actuava clarament a la defensiva, i la junta de delegats barcelonina, conscient d'estar davant una primera victòria, es negava a reconèixer la nova organització i propugnava un boicot, que va resultar exitós, a les eleccions oficials de les APE convocades per al 8 de novembre de 1965. Tot plegat contrastava amb el 80% de participació a les eleccions lliures, amb més de 600 candidatures.

Davant del desafiament, les autoritats van tornar a reaccionar amb la contundència repressiva habitual. A Barcelona, la resposta va estar encapçalada pel nou rector –nomenat per Lora-Tamayo, després del breu mandat d'Alcobé i Noguer– i catedràtic de Farmacologia Francisco García-Valdecasas Santamaría: van obrir-se diversos expedients, van expulsar-ne els delegats i es va anunciar la pèrdua de la condició d'alumnes oficials de tots aquells que no justificuessin la seva abstenció a les eleccions de les APE. Les peticions de rectificació i les protestes no es feren esperar, amb noves reunions, convocatòries de vagues i manifestacions.

El nou rector, amb la col·laboració entusiasta del degà d'Econòmiques Mario Pifarré, havia iniciat el seu mandat amb duresa, en no mantenir l'octubre de 1965 l'ajudantia del significat professor Sacristán. Els estudiants van protestar la decisió llançant ous al seu substitut, Francesc Canals Vidal; i, al seu torn, el rectorat va expedientar l'estudiant Alfred Pastor Bodmer com a cap visible de la protesta.⁵⁴

Els intents per retornar a una certa normalitat, amb la represa de les classes i el sobreseïment de la major part dels expedients incoats, va revelar-se com un pur miratge. El 28 de febrer de 1966 s'engegava l'enèsim cicle de conflictes amb la celebració d'una nova assemblea de districte que apostava per la creació d'un sindicat democràtic i unitari. Davant la impossibilitat de trobar-se en un local universitari, es va optar pel convent barceloní dels Caputxins –per això, el sobrenom de *la Caputxinada*–, cercant la protecció jurídica fruit dels acords subscrits entre el règim franquista i l'Església catòlica.

El 9 de març tenia lloc el congrés constituent del SDEUB. S'hi van reunir 450 representants dels estudiants (consellers i delegats de curs elegits l'octubre anterior, així com observadors dels cursos preuniversitaris d'alguns instituts i escoles), divuit

53. AHGCB, «Universidad de Barcelona», Correspondencia Gobernador Civil, caixa 136, principis de 1965.

54. FERNÁNDEZ BUEY, «Memoria personal...».

professors (entre els quals García Calvo, expulsat de la Universitat de Madrid l'any anterior),⁵⁵ periodistes, i diverses persones de l'oposició, entre les quals hi havia intel·lectuals com Carlos Barral, Oriol Bohigas, Maria Aurèlia Capmany, Salvador Espriu, José Agustín Goytisolo, Josep Martorell, Joaquim Molas, Antoni de Moragas, Joan Oliver (Pere Quart), Albert Ràfols-Casamada, Jordi Rubió i Balaguer, Ricard Salvat, Antoni Tàpies i Francesc Vallverdú.

En la trobada van aprovar-se els estatuts de la nova entitat, un resum de la declaració de principis, el Manifest per una Universitat Democràtica i un «Llamamiento a los estudiantes de toda España» per constituir rèpliques del SDEUB a tot el territori. En plena discussió, quan ja havien intervingut dos delegats estrangers i dos professors i corresponia el torn a altres convidats, va tenir-se notícia que la policia havia rodejat el recinte.

Tot i que en un primer moment es va aconsellar abandonar ordenadament el local, la por a represàlies per part d'una policia que volia identificar els reunits va transformar la reunió en una tancada. Els frares van compartir el menjar, es van improvisar llocs per dormir i es van organitzar torns de cuina i neteja. Mentrestant, la notícia s'escampava i, l'endemà, els estudiants van declarar una vaga en solidaritat amb els tancats. Durant els tres dies de bloqueig, van rebre el suport de diverses entitats culturals i professionals, alguns eclesiàstics i personatges diversos del món de la cultura. L'aleshores vicerector Martí de Riquer va intentar fer de mitjançer, sense gaire èxit, ni gaire marge de maniobra. Els seus intents per treure ferro als estatuts aprovats pel SDEUB no van trobar ressò i després d'una visita als Caputxins, va ser desautoritzat.⁵⁶

Finalment, Franco mateix va donar l'ordre de desallotjament. «¡Esto se tiene que acabar!», hauria dit al seu ministre de la Governació, Camilo Alonso Vega.⁵⁷ La policia va irrompre en el recinte, va fitxar els participants i en va detenir alguns. L'historiador Josep Fontana recorda com va seguir l'assalt:

Como yo tenía un aparato de radio que me permitía escuchar las transmisiones de la policía, pude seguir puntualmente cómo aquella bestia torturadora que era el comisario [Antonio Juan] Creix le comunicaba al gobernador civil la entrada de la policía, le daba los nombres de las personas que iba deteniendo y le explicaba que Salvador Espriu se encontraba enfermo,

55. R. OBIOLS, *El mínim que es pot dir. Memòries polítiques*, Barcelona, RBA, 2013, 142, inclou la llista dels 18 professors assistents: Joan Albert Asens, Josep Cano, Lluís Carreño, Xavier Folch, Miquel Gich, Lluís A. Gorostiaga, Miquel Izard, Antoni Jutglar, Xavier Llimona, Enric Lluch, Joaquim Marco, Carles Martí, Ricard Martín, Jordi Molina, Josep Maria (Raimon) Obiols, Gabriel Oliver, Manuel Sacristán, Jordi Solé Tura, José María Valverde i Enric Vilardell; i dels set periodistes: Josep Maria Cadena, Antonio Figueruelo, Roger Jiménez, Pere Pasqual Piqué, Joan Pedret Muntañola, Lluís Permanyer i Agustí Pons.

56. C. GATELL i G. SOLER, *Martí de Riquer. Viure la literatura*, Barcelona, La Magrana, 2008, 350-358.

57. Citat per OBIOLS, *El mínim...*, 145. Tot l'episodi es relata en primera persona a les pàgines 141-150.

pero que se comprometía a llevarlo a la brigada social «aunque sea envuelto en una manta».⁵⁸

Immediatament, el rector barceloní assumia el relleu repressiu amb el tancament de la Universitat, la rescissió del contracte de 19 professors i la sanció a la majoria dels delegats presents i, fins i tot, d'absents com Enric Argullol Morgadas: «el principal promotor y dirigente del titulado SINDICATO DEMOCRÁTICO DE ESTUDIANTES DE LA UNIVERSIDAD DE BARCELONA, y en contacto directo con Catedráticos enemigos del Régimen».⁵⁹ De poc serviren els intents per alleugerir les condemnes, o les declaracions favorables de l'aleshores ja dimitit vicerector De Riquer.⁶⁰

Entre aquests «enemics» abans esmentats, destacaven els reunits al despatx particular del catedràtic Trias Fargas a la Rambla de Catalunya el mateix matí del dia 9. S'hi havien aplegat a més de l'amfitrió, Latorre, Sureda, Jiménez de Parga, Estapé, Díez de Velasco i Badia i Margarit, i dos estudiants, el ja citat Argullol com a delegat de Dret i Albert Broggi, subdelegat d'Econòmiques. Assabentats per carta –com la resta de docents barcelonins– de la convocatòria fundacional, només aquests catedràtics s'havien plantejat respondre a la invitació. En adonar-se que eren vigilats per la policia, el debat va cloure's aviat. Es va optar per fer arribar de forma clandestina un text de suport als estudiants –redactat per Sureda i subscrit per tots–, però la carta va ser interceptada i va servir com a base per engegar un expedient contra els firmants a càrrec de Manuel Batlle Vázquez, catedràtic de Dret civil i longeu rector de la Universitat de Múrcia.

Amb tot, el procés va tenir poc recorregut, ja que els imputats al·legaren que la principal prova havia estat aconseguida il·legalment perquè va ser interceptada correspondència privada. Esgotada la via disciplinar, el Ministeri va voler atacar la baula més dèbil cancel·lant l'agregació de Trias Fargas a la Universitat de Barcelona i forçant-ne el retorn a la seva càtedra titular a València el 23 de juliol. Lluny d'acoquinar-se, el 30 de setembre decidia comunicar per telegrama al ministre la seva decisió de romandre a Barcelona –prèviament, s'havia assabentat que a València preferien un altre professor i havia intentat inútilment i per dues vegades reunir-se amb el director general– i remetre-li a més una llarga carta amb «algunas consideraciones sobre la marcha de la Universidad».

Lora-Tamayo rebia una missiva poc habitual per la seva contundència i claredat. Trias Fargas no es mossegava la llengua: plantejava quina havia de ser la funció social de la universitat, denunciava les mancances de l'espanyola, analitzava els conflictes viscuts en els darrers anys, defensava la llibertat de càtedra i reivindicava el diàleg com l'instrument necessari per a la formació de la consciència de l'alumnat. El dia 7 d'octubre, la carta arribava al registre del Ministeri, tres

58. FONTANA, «Todo está... », 7.

59. AHGCB, «Nota informativa. Actividades estudiantiles», Jefatura Superior de Policía de Barcelona, Correspondencia Gobernador Civil, caixa 95, 28 de març de 1966.

60. GATELL i SOLER, *Martí de Riquer...*, 359-373.

dies després se li suggeria que demanés la situació de catedràtic supernumerari i, feta la sol·licitud, ràpidament se li concedia.⁶¹

Menys fortuna van tenir la resta de víctimes de la contundència rectoral. Així, els 69 professors no numeraris que van signar una carta de protesta al rector i un telegrama al ministre, en què demanaven la destitució del rector García-Valdecasas i l'aixecament de les sancions contra els implicats a la Caputxinada, foren expedientats per l'esmentat Batlle i expulsats per no haver respectat el procediment administratiu. Com recordaria anys després Manuel Vázquez Montalbán:

Y es que el rector García-Valdecasas dejó el listón represivo muy alto. Aún le recuerdo como severa vanguardia civil respaldado por el secretario Linés, y tras ellos la carga de una policía brutal y los juicios por rebelión militar por equiparación o del Tribunal de Orden Público. A veces ibas a una manifestación y García-Valdecasas y sus cómplices históricos conseguían que tardaras dos, tres, cuatro años en volver a casa.⁶²

Amb tot, la Caputxinada no va tenir únicament efectes repressius, sinó que poden assenyalar-se fins a tres conseqüències positives per a l'oposició: va ampliar els cercles de descontents i opositors al franquisme, amb fets tan rellevants i singulars com la manifestació de capellans de l'11 de maig de 1966 en protesta per les tortures patides per l'estudiant Quim Boix; va apropar gent de forces polítiques divergents –del catalanisme catòlic conservador al marxisme– i va esdevenir un precedent de la futura Assemblea de Catalunya a través de la Taula Rodona Democràtica; i, finalment, va donar consistència i reconeixement al sindicalisme democràtic estudiantil, perquè va aconseguir la complicitat d'una part del professorat i va servir de model per a altres centres.

Així i malgrat els intents de revitalitzar les APE amb una combinació de reforma interna (passen a ser Asociaciones de Estudiantes, a seques) i de repressió externa (amb intervencions policials com la viscuda a València contra la Coordinadora de Sindicatos Democráticos de Estudiantes a principis de 1967),⁶³ tot el sistema franquista s'acaba desintegrant. El règim no només reconeixia la seva derrota amb la dissolució de les associacions, sinó que veia com el nou organisme opositor convocava amb èxit la primera vaga general universitària el 7 de febrer; com 850 intel·lectuals, professionals i artistes se solidaritzaven amb la coordinadora; i com

61. J. AMAT, *Els laberints de la llibertat. Vida de Ramon Trias Fargas*, Barcelona, La Magrana, 2009, 185-194. Segons Amat, algunes fonts també inclouen a la reunió de Rambla Catalunya Josep Teixidor, Josep Vaquer i Antoni Comas. El text de la carta es pot trobar a R. TRIAS FARGAS, *Testimonis de llibertat*, Barcelona, Fundació Trias Fargas, 2007, 35-51.

62. M. VÁZQUEZ MONTALBÁN, «Policía», *El País*, 18 de gener de 1999, Madrid, http://elpais.com/diario/1999/01/18/ultima/916614002_850215.html.

63. SANZ DÍAZ, *Rojos y demócratas...*, 145. Per a una visió més completa del cas de la Universitat de València: S. RODRÍGUEZ TEJADA, *Zonas de libertad. Dictadura franquista y movimiento estudiantil en la Universidad de Valencia*, València, PUV, 2009. El primer volum se centra en el període 1939-1965, i el segon, en el 1965-1975.

es consolidava el moviment d'oposició amb el naixement de la versió madrilenya del SDEUB el 26 d'abril.

Tot plegat preocupava, i molt, les autoritats.⁶⁴ El règim veia com any rere any creixia el nivell de conflictivitat, en una barreja de reivindicacions genèriques de caràcter democràtic amb d'altres de pròpies com les referides a l'autonomia econòmica i institucional de la universitat, reforma de plans d'estudi, desmassificació de les aules, democratització de les estructures de govern, millora de les condicions laborals o aposta decidida per la recerca.

La qüestió de la recerca no era menor i les línies marcades al final de la guerra encara condicionaven fortament l'actuació governamental. De fet, fins 1966 amb Lora-Tamayo com a ministre no va modificar-se el programàtic nom de Ministeri d'Educació Nacional pel menys bel·ligerant de Ministeri d'Educació i Ciència. La conversió, però, va comportar la supressió de la Subsecretaria d'Ensenyament Superior y Ciència l'any següent i, fins l'abril de 1976 no va crear-se una Direcció General de Política Científica. La manca d'una política científica tenia conseqüències evidents: el 1972 només s'invertia el 0,3% de producte nacional brut,⁶⁵ i els investigadors no passaven de 18 per cada 100.000 habitants.⁶⁶

Tornant a l'actuació governamental respecte del moviment estudiantil, avortada la tímida proposta reformista del ministeri de Ruiz Giménez i fracassat tot intent d'enquadrar políticament els estudiants, el franquisme només es plantejava la resposta repressiva de la mà d'una reforma del Codi penal i de la utilització del Tribunal d'Ordre Públic (TOP)⁶⁷ per jutjar els delegats rebels. Els càstigs anaven de l'empresonament a la incorporació immediata a files, passant per la pèrdua de la matrícula que, només a la UB, va afectar uns 16.000 estudiants. Per al franquisme, les reivindicacions estudiantils i els seus protagonistes eren extremistes. La desqualificació no deixava de resultar sorprenent, atès que fins aleshores dominaven més aviat les posicions més contemporitzadores.

Amb tot, la imputació acabaria convertint-se en una profecia autocomplerta, ja que l'acumulació de detencions i sancions va delmar substancialment les direccions estudiantils més orgàniques vinculades a l'oposició política, cosa que va provocar una radicalització i una fragmentació progressives del nucli dirigent. A això s'hi sumen dues dinàmiques, una d'interna i una altra d'externa.

La primera té més a veure amb una evolució de l'alumnat mateix. Ras i curt: els estudiants amb corbata són substituïts progressivament per les melenes. Més enllà del canvi estètic i de la recerca de noves experiències, sorgeix una cultura de la

64. Per a una crònica que subratlla el potencial de les protestes estudiantil pel seu vincle amb les obreres: J. MARAVALL, *Dictatorship and Political Disent. Workers and Students in Franco's Spain*, Cambridge, Tavistock Publications, 1978.

65. «La investigación en España», *Pueblo*, 14 de gener de 1976.

66. «Esperanza para la investigación», *ABC*, 28 d'octubre de 1976.

67. Per a una crònica a partir de l'actuació del TOP: J. M. RÚA FERNÁNDEZ, «El movimiento estudiantil catalán bajo el franquismo: una construcción interrumpida», dins J. TÉBAR HURTADO (ed.), «Resistencia ordinaria». La militancia y el antifranquismo catalán ante el Tribunal de Orden Público (1963-1977), València, PUV, 2012, 123-133.

dissidència que inclou la crítica a la fins aleshores política hegemònica d'unitat defensada sobretot des del PSUC.⁶⁸ El 1967 el SDEUB ja està en decadència.

La dinàmica externa accentuarà la interna i li donarà un vernís politicoideològic, de la mà de les influències –més indirectes que directes– dels moviments juvenils internacionals contemporanis. Així, el moviment estudiantil antifranquista i democràtic de 1968 es tenyeix també d'anticapitalisme, amb un auge cada cop més gran de grupuscles d'extrema esquerra. Sorgeixen les Comissions d'Estudiants Socialistes, la Universitat Popular, Bandera Roja i diferents grups trotskistes, maoistes i independents. Sovint es tracta de transvasaments d'anada i tornada, en què les crítiques episòdiques conviuen amb les coincidències també puntuals i s'hi creen vincles que són la barreja d'allò personal i allò polític.

Tot això va comportar que pràcticament desaparegués l'organització basada en eleccions de delegat de curs, que els estudiants rebutgessin qualsevol tipus d'acord amb l'autoritat acadèmica i que, en alguns casos, s'optés per l'acció directa, fins i tot violenta, seguint les influències de moviments extremistes europeus contemporanis. Immersos en el cercle viciós d'acció i reacció, els dirigents més moderats van allunyar-se, i van ser desplaçats pels més radicals. En paraules de Benito Sanz: «El Sindicato Democrático salta por los aires por el asamblearismo» i dona «entrada a la radicalización del movimiento universitario»;⁶⁹ precisament, el d'aquells amb menys voluntat de concedir el benefici del dubte al gir contemporitzador que, a partir d'abril de 1968, va intentar encarnar el nou ministre i catedràtic de Dret administratiu José Luis Villar Palasí, substituït de Lora-Tamayo. Els ritmes no coincidien.

Tot i que sobreviuen alguns representants de curs, l'associacionisme estudiantil es fragmenta en una complexa sopa de lletres, les classes se suspelen contínuament, la policia es converteix en una presència habitual i constant als campus... La repressió no afluixa, amb detencions i processaments constants, incloent-hi l'assassinat, mentre es trobava sota custòdia de la Brigada politicosocial, de l'estudiant madrileny de Dret i militant del FLP Enrique Ruano Casanova el 20 de gener de 1969.⁷⁰

L'anormalitat esdevé normalitat entre 1968 i 1975.⁷¹ Cap incident no exemplifica millor aquesta evolució que l'assalt al rectorat barceloní el 17 de gener de 1969, amb la defenestració del bust de Franco, els intents inútils dels dirigents universitaris barcelonins per evitar mals majors i la declaració de l'estat d'excepció per part de les autoritats franquistes a tot Espanya. Cap fet no explica millor la desorientació del Ministeri mateix que la successió de quatre rectors al capdavant de la UB, durant els cinc anys de mandat del ja citat Villar Palasí –del 18 d'abril de 1968 al 9 de juny de 1973.

68. Entrevista personal amb L. BASSETS SÁNCHEZ, Barcelona, 6 de novembre de 2014. Per a una crònica sobre aquesta evolució: M. BALDÓ LACOMBA, «Universitaris contra la dictadura», dins *Memòria i vigència d'un compromís*, València, PUV, 2013, 51-59.

69. SANZ DÍAZ, *Rojos y demócratas...*, 152-153 i 166.

70. MORÁN, *El cura...*, 405-414.

71. La progressiva pèrdua de control sobre el món universitari per part del franquisme pot resseguir-se a P. YSÀS, *Disidencia y subversión. La lucha del régimen franquista por su supervivencia, 1960-1975*, Barcelona, Crítica, 2004.

La deriva revolucionària

El P.S.U.C. distingue las siguientes etapas fundamentales del movimiento estudiantil: De 1960 a 1966 lucha contra el S.E.U.; 1966 a 1968 vigencia del S.D.E.U.B. (Sindicato Democrático de Estudiantes Universitarios de Barcelona); 1968 a 1975 funcionan los Comités de Curso.⁷²

Aquesta descripció recollida pels serveis d'informació de la Direcció General de Seguretat de Barcelona resumeix de forma bastant exacte la cronologia i tipologia del moviment estudiantil del tardofranquisme. Es va intentar frenar la deriva revolucionària post-68 recuperant un sindicalisme estudiantil d'oposició bastit a partir del treball per facultats.⁷³

Tot i estabilitzar-se en certa mesura el pols de l'alumnat, la massificació creixent dels centres hi jugava en contra, i s'evidenciaven les dificultats per passar d'organitzacions clandestines a organismes de masses. A més, es mantenien limitacions ja clàssiques com la renovació periòdica dels dirigents a mesura que acabaven les seves carreres universitàries, la tendència a la radicalització i/o la implicació en qüestions polítiques genèriques que allunyava les cúpules d'una massa d'estudiants més preocupada per qüestions quotidianes i sectorials, i –no ho oblidem– la persistència de la repressió.

Fer la crònica detallada d'aquells anys es fa difícil. La tensió és constant tant per qüestions estrictament universitàries com per protestes vinculades a la situació general o a fets concrets, com ara el consell de guerra de Burgos de novembre de 1970. L'enroc de la situació, amb un règim a la defensiva i amb la repressió com a única resposta, provocava que a l'informe fruit de la primera Conferència Universitària, organitzada pels responsables estudiantils vinculats al PSUC (Carles Causa, Jordi Degà, Albert Ribas, Rafael Macau i Ramon Mas), el 12 i 13 d'octubre de 1972, s'arribés a manifestar la necessitat de salvar la universitat de la seva destrucció pel franquisme:

Postergar las libertades en beneficio del orden público (el modo de proceder de todo autoritarismo y, más severamente, de la dictadura) reduce y debilita la vida intelectual, agostándola y desviándola hacia un reducto íntimo y secreto, haciéndola invisible a los demás. Su espacio queda usurpado entonces por la retórica de las ideas fijas y el pensamiento estéril.⁷⁴

Atesa la complexitat dels darrers anys del tardofranquisme, centrarem l'anàlisi en tres punts significatius. En primer lloc, trobaríem un evident desori ministerial.

72. AHGCB, «Trabajos aportados por organizaciones subversivas para la constitución del "S.D.E.U" (Sindicato Democrático de Estudiantes Universitarios)», Servicio de Información, Dirección General de Seguridad, Barcelona, caixa 318, 8 de juny de 1976, 7.

73. Entrevista personal amb R. MACAU NADAL, Barcelona, 19 de novembre de 2014.

74. HERNÁNDEZ SANDOICA, RUIZ CARNICER i BALDÓ LACOMBA, *Estudiantes contra...*, 21.

El Ministeri aconseguia aprovar una nova Llei general d'educació el 3 d'agost de 1970 que, de seguida, es convertirà en cavall de batalla, sent desqualificada com a economicista per bona part del món educatiu i aconseguint un precari quòrum en contra entre l'oposició. La normativa pretenia posar en marxa una àmplia reforma, però sense comptar amb els implicats i sense la voluntat ni la capacitat per transformar unes estructures caduques acostumades a funcionar exclusivament amb l'autoritarisme i la repressió.

Per si no hi hagués prou, s'hi afegiran decisions maldestres com el nomenament de Jorge Carreras Llansana el març de 1973 com a rector malgrat no estar vinculat a la UB o la imposició d'un calendari escolar anual (el conegut com a calendari *juliano* pel seu impulsor el breu ministre Julio Rodríguez Martínez –del 9 de juny de 1973 al 3 de gener de 1974–). Fins i tot, els intents per trobar solucions econòmicoadministratives a problemes polítics s'acabaven demostrant contraproductius, com quan es va decidir limitar a quatre les convocatòries d'avaluació, a través d'un decret llei aprovat el 19 de juliol de 1975. La mesura buscava trencar la dinàmica de vagues estudiantils i només va aconseguir incorporar massivament a les mobilitzacions als estudiants de les escoles superiors tècniques, que es consideraven especialment afectats per la reducció.⁷⁵

En segon lloc, cal destacar la ja mencionada primera gran massificació universitària. El curs 1971-1972 s'arribava als 255.000 estudiants, una xifra important, tot i que relativa dins de la societat espanyola i en comparació amb el seu entorn immediat (708 universitaris per cada 100.000 habitants, respecte d'una mitjana de la OCDE de 849). Per acollir aquests nous estudiants, a banda del creixement de la UB i la Universitat Politècnica de Barcelona (constituïda el 1970 a partir de la unió de les diferents escoles superiors tècniques i abans d'adoptar la denominació «de Catalunya»), es creava per decret llei el 6 de juny de 1968 la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB).

El curs 1968-1969, la UAB ja obria les portes al monestir de Sant Cugat i a l'Hospital de la Santa Creu i de Sant Pau, tot i que la seu definitiva havia de situar-se al nou Campus de Bellaterra, uns terrenys pertanyents al municipi de Cerdanyola del Vallés i ben allunyats de la capital. Com a rector, a més, es nomenava el germà del ministre, Vicente Villar Palasí.

Ni el nom ni la ubicació del nou centre eren casuals. Amb el primer es reblava l'esforç per esborrar el passat republicà o, com a mínim, apropiat-se'n; mentre que la segona responia a la voluntat de reduir l'impacte de les protestes i de facilitar-ne el control, seguint l'estratègia aplicada pel règim militar brasiler amb la creació de la Ciutat Universitària Armando de Salles Oliveira a São Paulo a la dècada dels seixanta. Amb aquesta doble voluntat de desmassificar i segregar l'alumnat dels centres urbans, el mateix decret llei va crear la Universitat Autònoma de Madrid (amb el seu Campus de Cantoblanco inaugurat el 1971) i la Universitat de Bilbao (inicialment, amb el Campus de Lejona, ara Campus de Biscaia i, des de 1980, part de la rebatejada com a Universitat del País Basc).

75. SANDRO, «Cuatro convocatorias», *Arriba*, 20 de març de 1976.

«La imagen de una actual Universidad Autónoma que fuese continuadora de la de 1933» va facilitar la integració com a professors de, en paraules de la Dirección General de Seguridad, «personas aspirantes a un orden político distinto del actual».⁷⁶ La UAB va arribar a qualificar-se com «la isla democrática de papá Villar», i s'evidenciava, d'entrada, una diferència de tracte en comparació amb la UB. No era estrany, per tant, que la primera reacció de l'oposició clandestina fos contrària a l'obertura d'un centre que se situava als llimbs. Finalment, acabarien imposant-se les posicions més pragmàtiques i ràpidament aparegueren també grups d'oposició estudiantil organitzats, encapçalats pel PSUC.⁷⁷ El cessament posterior dels germans Villar Palasí –José Luis com a ministre i Vicente com a rector– el juny de 1973 acabaria de «normalitzar» la situació, amb la suspensió dels estatuts universitaris, l'increment de la conflictivitat estudiantil i la presència policial. El posterior Manifest de Bellaterra de 1975, amb el qual s'exigia una universitat pública, democràtica, autònoma i al servei de la societat, va situar-la al capdavant de les reivindicacions universitàries.

I, en tercer lloc, sobresurt el protagonisme creixent del professorat en les protestes. Als suports puntuals en defensa dels valors democràtics i d'una reforma universitària, s'hi van afegir amb força el nombrós grup de professors no numeraris (PNN). L'important increment d'alumnat i la modèstia dels pressupostos els havia convertit en el recurs necessari i, en part, imprescindible de la universitat espanyola.⁷⁸ Les denúncies de la seva precarietat laboral i de la baixa retribució esdevindrien reivindicacions recurrents des de 1972 i, sobretot, a partir de la Reunió Nacional de PNN de febrer de 1975.⁷⁹

Entre 1960 i 1971 havien passat de 3.000 a 16.000 efectius, mentre que els numeraris s'estancaven en els 1.500. És a dir, la contractació temporal representava el 80% del professorat universitari, tot i que segons un informe intern del Govern Civil, a principis de 1975 a la UAB arribaven al 95%. Aquesta excessiva dependència dels PNN, juntament amb les condicions de precarietat laboral (sumada a d'altres causes com la llunyania del campus, el desànim dels pocs catedràtics existents, les mancances infraestructurals, la fugacitat dels plans d'estudi i la debilitat dels òrgans directius) provocava que el funcionament de les facultats de la UAB fos «gravemente anormal». Les causes eren clares: «las perturbaciones del orden académico (fundamentalmente, paro de profesores)» i el no «ejercicio de las funciones docentes (no impartición de clases, asambleas y reuniones, incumplimiento generalizado del régimen de dedicación del profesorado y aprobados en masa)».⁸⁰

76. AHGCB, «Informe sobre perturbaciones del orden académico en la Universidad Autónoma de Barcelona», Correspondencia Gobernador Civil, caixa 206, 2 de gener de 1975.

77. Entrevista personal amb R. MACAU, Barcelona, 19 de novembre de 2014.

78. Per a una crònica en primera persona de la lluita dels PNN: EQUIPO LÍMITE, *La agonía de la universidad franquista*, Barcelona, Laia, 1976.

79. HERNÁNDEZ SANDOICA, RUIZ CARNICER i BALDÓ LACOMBA, *Estudiantes contra...*, 397-398.

80. AHGCB, «Informe sobre perturbaciones del orden académico en la Universidad Autónoma de Barcelona», Correspondencia Gobernador Civil, caixa 206, 2 de gener de 1975.

En resum, la inèrcia del règim provocava que la repressió i el control passessin al davant de qualsevol altre plantejament. Podem il·lustrar-ho amb dues anècdotes que superen per poc el parèntesi temporal d'aquest article, però que retraten perfectament les característiques del franquisme abans citades, a les quals se suma la progressiva deriva de tota l'estructura de govern universitària espanyola cap a un simple i absurd engranatge, malaltissament obsessionat a congratular-se amb la Superioritat.

Segons relat de Gabriel Ferraté, durant el seu pas per la Direcció General d'Universitats en el primer govern de la monarquia i el segon presidit per Carlos Arias Navarro, cada matí, sobre la seva taula al carrer Alcalá de Madrid, descansava un detallat informe sobre les agitacions viscudes a tots i cadascun dels centres superiors espanyols. El resum era exhaustiu. Recollia, per exemple, el contingut de tots els cartells, pamflets i manifestos, a més de les mides.⁸¹ Aquesta informació es complementava amb els tèlex obligatoris i també diaris dels rectors, que resumien les incidències de la jornada fins a arribar a nivells d'estultícia difícilment igualables. Com s'hauria de qualificar, si no, el tèlex enviat el 14 de gener de 1976 pel rector de la Complutense demanant instruccions davant de l'aparició de diversos cartells a la Facultat de Filosofia que hi deien: «las putas al poder, porque ya están sus hijos»? L'absurd duia fins a la taula del Ministeri advertències estúpides i pors ridícules sobre «grupos de alumnos [que] han invadido el campus con tiendas de campaña, para pernoctar con el tema de la liberación sexual», o denúncies contra un desconegut «Movimiento Unificado de Homosexuales Amanerados».⁸²

Tanmateix, l'absurditat d'alguns d'aquests missatges no ens hauria de distreure o fer caure en la caricatura. El franquisme seguia reprimint i coartant. Tot i la imminència de la mort del dictador, moltes eren les incògnites sobre la futura evolució del règim en general i del món universitari en particular. Si les esperances eren altes, també ho eren les resistències. Aquesta ambigüitat quedava perfectament il·lustrada pel responsable de la Brigada politicosocial, que va protagonitzar la primera visita al despatx oficial de l'acabat de nomenar director general Ferraté, quan, si per cas, va aclarir-li: «Mire usted, aquí no ha cambiado nada porque si hubiera cambiado algo, me habrían cambiado a mí».⁸³

I, malgrat tot, els canvis sí que s'hi van produir. Segurament, ni tots els esperats, ni amb la rapidesa i la profunditat volgudes. Alguns, però, eren innegables. Així, el moviment d'oposició estudiantil va revelar-se com a cabdal a l'hora de qüestionar la legitimitat franquista. La dissolució del SEU esdevingué un fet excepcional perquè, duta a terme pel franquisme mateix, suposava l'acceptació del fracàs ideològic i organitzatiu i, per tant, de l'èxit de l'oposició democràtica. Ja en el tardofranquisme, l'agitació universitària –ja no només de l'alumnat, sinó també d'altres col·lectius com ara els PNN– es consolidà com uns dels fronts més actius de l'anti-

81. G. FERRATÉ PASCUAL, «Universitat i Transició», *L'Avenç*, març de 1996, XXVè aniversari de la UPC.

82. Documentació diversa consultada a l'Arxiu privat de Gabriel Ferraté Pascual.

83. Entrevistes personals amb G. FERRATÉ PASCUAL a Barcelona al llarg del juny de 2012.

franquisme. Tanmateix, contrastada la seva eficàcia jugant a la contra, pel que fa al vessant constructiu, el pioner SDEUB no va aconseguir consolidar-se ni reencarnar-se: debilitat per l'heterogènia efervescència de finals dels seixanta i la manca d'un marc propici. En altres paraules, el moviment estudiantil va ser més productiu en el dissens que en el consens.

La massificació posterior i les urgències materials endarreriren un replantejament profund del model futur i de l'herència rebuda respecte de l'àmbit universitari. D'una banda, per desgràcia, el referent republicà quedava massa lluny, malgrat els esforços particulars i col·lectius –dels Estudis Universitaris Catalans o de l'Institut d'Estudis Catalans. De l'altra, després de trenta-sis anys d'història, la universitat catalana –i per extensió l'espanyola– era en gran manera filla de la franquista. No perquè n'hagués estat estricta continuadora, sinó perquè la seva concreció i la seva evolució es van fer a partir d'ella i contra ella.